

Atatürk Döneminde (1920- 1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok uluslu İlişkiler

Sait DİNÇ*

1 - DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASININ GENEL SORUNLARI

Bir devletin dış siyaseti, ne kadar özgün ve bağımsız olursa olsun, doğrudan doğruya diğer devletlerle arasındaki olumlu – olumsuz çeşitli çıkar ilişkilerinden doğar. Bundan dolayı dış siyaset, incelendiği dönemin devletlerarası ilişkilerin niteliği bilinmeden tam olarak anlaşılabilir. Atatürk Dönemi dış politikasının anlaşılıp iyi tahlil edilmesi için dönemin Avrupa ve Dünya politikasına bakılmalıdır.

1918’de biten I. Dünya Savaşı, uluslara son derece pahalıya mal olmuş, İngiltere’nin başını çektiği galipler, yenilenlere olumsuz ve gerçekçi olmayan antlaşmalar imza ettirerek sorunları daha da karmaşık hale getirmişlerdir. Savaşa sonradan katılan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson’un ortaya koyduğu barışın sürekliliğini sağlamak amacını güden ilkeler, tam tersi olarak uygulanmış, 1920’de kurulan ve Dünya Barışını korumayı amaç edinen “Milletler Cemiyeti(Cemiyet-i Akvam)” büyük devletlerin güdümüne girerek, barışı galiplerin lehine uygulayan bir örgüt haline gelmiştir. Almanya’ya Versay Barışı ağır şartlarda imzalatılmış, yıkılan devletlerin cumhuriyet sistemlerine geçmelerine rağmen savaşın getirdiği ağır ekonomik yük, adil olmayan savaş tazminatları, ulusal gururlarının incinmesi doğal olarak Avrupa’da yeni gerginlikleri beraberinde getirmiştir.

Diğer bir önemli sorunda, I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa Diplomasisinin ve kuvvetler dengesinin temel unsurları olan üç büyük imparatorluğun, Rus Çarlığı, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğunun tarih içinde ömürlerini tamamlayarak yıkılmaları

---

*Çukurova Ün. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü Okutmanı

sonunda Avrupa’da bir boşluk meydana getirmeleridir. Bu boşluğun barış antlaşmaları ile yeniden doldurulması gerekirdi. Fakat bu antlaşmalar adil uygulanmadığı gibi, kurulan yeni devletlerde sınırları gerçekçi olarak çizilmemesi yeni gerginlik alanları meydana getirdi.

Çarlık Rusya’sının yıkılması ve komünist rejimin kurulmasına Avrupa’nın büyükleri engel olamayınca, bu devlet sadece Avrupa’da değil, bütün dünyada da kuvvetler dengesini ileride köklü bir şekilde değiştirmek üzere, kabuğuna çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı da Orta Doğu kuvvetler dengesinde boşluk bırakmıştır. Savaşın galipleri İngiltere ve Fransa, bu boşluğu makul bir düzeyde dolduracakları yerde, kendi emperyalizmleri için bakir bir alan olarak ele almışlardır.¹

Alman İmparatorluğuna gelince; savaşın sonunda imparatorluk yıkılınca, İtilaf Devletleri (Müttefikler) cezalandırmak için Alman milletini avuçlarına almışlardır. Versay Barışı bir kin ve intikamın ağır belgesi olmuştur. Almanya’nın kuvvetler dengesinde bıraktığı boşluk, kin ve intikam tedbirleriyle doldurulmak istenmiştir. Bu ise daha fazla dengesizlik yaratmaktan başka bir şey yapmamıştır.²

Savaş, ülke ekonomilerine de yıkım getirmiş, ekonomik krizi atlatamayan dünya ekonomisi 1929 ekonomik krizini de yaşayınca başta Avrupa’da olmak üzere inanılmaz boyutlarda enflasyon, arkasından sosyal ve siyasi krizlere yol açtı. Demokratik rejimlerin yerini diktatörlükler ve aşırı akımların almaya başlaması Avrupa’yı hızla savaşa götürdü. 1922’de İtalya’da Mussolini, 1933’de Almanya’da Hitler gibi diktatörler iktidara geldi. Bunlara Sovyetler Birliğinin başına gelen Stalin de eklenince gergin bir militarizm başladı. 1934’den itibaren Almanya Versay Antlaşmasının hükümlerini tanımadığını, silahlanmayı başlatacağını açıkça ilan edince bu gerginlik devam etti. Hitler, Mussolini ile işbirliği yaparak İtalya’nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz deki egemenliğini ve genişleme bölgelerini

---

¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 – 1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s. 151

² Armaoğlu, *a.g.e.* s. 152

tanıdı. Uzak doğuda Japonya'da askeri ve sanayi gücünü hızla geliştirerek, yayılcı politikaları 1920'den itibaren geliştirmeye başladı. Sanayi hammaddesi ve pazar ihtiyacı bahanesi ile denetim altına aldığı Mançurya'ya 1931'de saldırarak ele geçirdi. Pasifik bölgesinde sömürge imparatorluğu oluşturma amacını uygulamaya başlayınca Sovyetler Birliği ve A.B.D. ile ekonomik, siyasi ve askeri rekabete başladı.

Bütün bu gelişmelerin yanında, 1920 yılından beri faaliyette bulunan Milletler Cemiyeti İngiltere, Fransa ve İtalya'nın güdümüne girmiş, bu gelişmelere engel olamamış, yalnızca bu devletlerin çıkarlarını koruma amacıyla gündem tespit etmiş ve uygulamıştır. Ayrıca silahsızlanma görüşmelerinde temel hedeflere de ulaşamadı. Bu silahsızlanma görüşmelerinin ilk halkası, 1921 ve 1922'de toplanarak değişik kombinezonlarla imzalanan Washington Deniz Silahsızlanma Konferanslarıdır. Bu Silahsızlanma Konferanslarına A.B.D., Japonya, İngiltere, Fransa, Çin, Belçika, Hollanda, İtalya ve Portekiz gibi ülkeler değişik taleplerle katılmışlardır. Aynı şekillerde Deniz Silahlarının Sınırlandırılması için 1930'da Londra'da toplanan konferans da önemli kararlar aldı ama uygulaması mümkün olmadı.

Silahsızlanma alanında diğer bir gelişme, 1928'de imzalanan **Kellogg Paktidir**. Bu pakta imza atan ülkeler A.B.D., İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Belçika ve Çekoslovakya'dır. Antlaşmaya taraf devletler, savaşı milli politikalarına alet etmeyeceklerini, anlaşmazlıkların çözümü için savaş yoluna gitmeyeceklerini, savaştan vazgeçtiklerini ve bütün anlaşmazlıkları için daima barışçı vasıtaları kullanacaklarını taahhüt ediyorlardı. 1929'da Sovyetler Birliği ve Türkiye'de bu pakta katıldı.³ **Kellogg Pakti**, iki Dünya Savaşı arasında barış ve silahsızlanma alanında atılan en önemli adımdı, fakat esas konular olan yenilenler üzerindeki baskı kaldırılmadığı ve ekonomik kriz atlatılmadığı, Milletler Cemiyeti üzerine düşen görevleri yapmadığı için temenni ve iyi

---

³ A. g. e., s. 169

niyetli girişim olmaktan öte gidemedi. Bu sırada 1935’de İtalya’nın Habeşistan’a saldırması ve Doğu Akdeniz’de tehdit edici söylemlerini arttırması Türkiye’yi de batıya iyice yaklaştırdı. Bütün bu gelişmelerden dolayı iki savaş arası döneme siyasi tarihte, *Geçici Barış Dönemi (1919 – 1929)* ve *Buhranlar ve Barışın Yıkılması (1929 – 1939) Dönemi* olarak bilinir.

A - Milli Mücadele Döneminde Türk Dış Politikası

Bu dönemde Türkiye’nin Dış politikası, bu etkenlerden tamamen etkilenmiş, siyasal ortamlar ve gerginlikler Türkiye’nin de gündeminden düşmemiştir. Türkiye’nin Dış Politikasının ana unsurları Milli Mücadele Döneminde oluşmaya başlamıştır.⁴ 23 Nisan 1920’de kurulan yeni Türk

---

⁴ Bkz. Milli Mücadele Dönemi Dış Politikası İçin; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk(Söylev)*, İstanbul 1980; Abdulahat Akşin, *Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, 2 Kısım, İstanbul 1964 – 1966; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914 – 1980*, Ankara 1988, s. 307 – 353; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih(1919 – 1938)*, Ankara 1953; Suat Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara 1960; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk Devletinin Dış Siyaseti*, İstanbul 1952; Cemil Bilsel, *Lozan*, 2 Cilt, İstanbul 1933; Eyüp Kaptan, *Lozan Konferansında Azınlık Sorunu*, Harp Akademisi Yayınları, İstanbul, 2002, Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara 1969; İsmet Giritli, *Türk Dış Politikasında 50. Yıl, 1919 -1969*, İstanbul 1969; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu’da (1919 – 1921)*, Ankara 1959; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası, Cilt I*, A.Ü.S.B.F.Yayınları, Ankara 1982; Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros’tan Mudanya’ya Kadar(30 Ekim 1919 – 11 Ekim 1922)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989; Ali Fuat Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948; Salahi Sonyel, *Türk*

Devleti dış politikasında üç amacı gerçekleştirmeye yönelmişti. Osmanlı Devleti'nin uluslararası varlığının silinmesi ve onun yerine tek Türk varlığı olarak yeni devletin geçmesi, Misak'ı Milli hedeflerine uygun olarak ülkenin işgalden temizlenmesi için mümkün olduğu oranda dış destek sağlanması, zaferden sonra barışın imzalanarak Türkiye'nin uluslararası alanda varlığını sürdürmesi. Bu amaca yönelik olarak yeni Türk Devleti askeri ve siyasi olarak Sovyetler Birliği ile "*İşbirliği ve Denge Politikası*" uygulamıştır. Ermenilerle yapılan *3 Aralık 1920* Gümrü Barışı, I. İnönü Savaşı sonrasında T.B.M.M.'nin Londra Konferansına çağırılması, *16 Mart 1921*'de Sovyetler Birliği ile Moskova Antlaşması yapılması ve bu anlaşmada Osmanlı Devletini, S.S.C.B.'nin tanımaması, T.B.M.M.'ne mücadelesinde desteklediğini belirtmesi ilk dış politik başarılarıdır. *13 Ekim 1921* Kars Antlaşması ile çok uluslu ilişkilerin başarılı gelişmesini sağlanmış, ilk kez Sakarya Zaferinden sonra İtilaf Devleti olan Fransa'nın, T.B.M.M.'nin başarısını görerek *20 Ekim 1921*'de Ankara Antlaşmasını imzalaması Türk Dış politikasının Milli Mücadeledeki hedeflerine adım adım ulaşmaya başladığını göstermiştir.

Milli Mücadele Dönemi sonunda iki önemli antlaşma imzalanarak hem Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş, hem de yeni Türk Devleti *Misak-ı Milli* sınırları içinde kurularak bütün dünya tarafından tanınmıştır. Büyük zaferin sonrası imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması, yeni Türk Devletinin statüsünü belirlemek için Lozan Barış Antlaşması dış politik hedeflere başarıyla ulaşıldığının göstergesidir. Oysa aynı dönemde yenilerek ağır şartlarda antlaşmalar imzalayan Almanya, Avusturya ve Macaristan daha antlaşmaların getirdiği yıkımların altında eziliyorlardı. Lozan Barış Antlaşması sonrasında ilan edilen Cumhuriyet ve onun hükümetleri artık üçüncü hedefe yönelmişler; barış içinde onurlu bir gelecekte yürümek,

---

Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt II, Ankara 1973; Refik Salim Burçak, ***Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri***, İstanbul 1946

Lozan Barış Antlaşmasında çözülemeyen sorunları yine diplomatik yollarla çözmek, uluslararası barışa katkıda bulunmak, uluslararası alanda karşılıklı bağımsızlığa ve çıkarlara saygı çerçevesinde varlığını saygı gösterilecek biçimde duyurmak olmuştur.⁵

B - Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası

Atatürk, takip edilen dış politikada ısrarla, diğer devletlerin Türkiye'nin milli bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı duymasını istemiş ve sadece devletlerin eşitliği ilkesine saygılı olup, içişlerimize karışmayan devletlerle dostluk ilişkileri içerisinde yaşamaktan yana olmuştur. Bu çerçevede barışın her devletin işine yarayacağını savunan Atatürk, özellikle “*Yurt Barış Dünyada Barış*” ilkesi doğrultusunda Türk dış politikasını şekillendirmiştir. Atatürk Dönemi olarak da bilinen bu dönemde Türk Dış politikasını, gelişmeler ve mevcut olayların gidişatına göre 1923 – 1932 yılları arasında olmak üzere birinci dönem, 1932 – 1938 yılları arasına da ikinci dönem olarak bakabiliriz.

Türk dış politikasını belirleyen diğer bir etkende, Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu olmuştur. Türkiye'nin tarihten kalan sorunlarını da bu hassas konu ihmal edilemeyecek kadar önemli olmuştur. Dış politika belirlenirken ve üretilirken bu yapının dün olduğu gibi bugünde ihmal edilmemesi ve dış tehdit algılamalarında bunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir.⁶

---

⁵ Ahmet Mumcu, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, A. Ü. Yay., Eskişehir 1997, s. 82

⁶ Bkz. Türkiye'nin Jeopolitik konumu ve askeri, siyasi ve ekonomik yapıya etkisi konusunda incelenmesi gereken kaynak için; Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989; YÖK, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I / 2*, YÖK Yayınları, Ankara 1989, s. 114 – 176

Ba - 1923 – 1932 Dönemi Türk Dış Politikası

Bu dönemde, dış politikanın esasını; *Türk inkılâbının temel prensipleri ve milli dış siyasete uygun olarak, Lozan'da Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak halledilemeyen meselelerin çözülmesi, yeni sorunların da aynı ilkelere uygun olarak barışçı politikalarla ama aktif bir dış politika izlenmesi esasına göre çözülmesi* şeklinde olmuştur. Büyük zaferin kazanılmasına ve Lozan'ın imzalanmasına rağmen Türkiye ile Batılı devletlerle ilişkilerin düzelmesi hemen mümkün olmamış, özellikle İngiltere, Türkiye'ye karşı olan devlet politikasını değiştirmemiş, 1932 sonlarına kadar Türkiye'nin bütün uluslararası sorunlarında İngiltere ve onunla işbirliği halinde Fransa, Türkiye karşıtlığını sürdürmüşlerdir. Türkiye'de Batılı Devletlere karşı güvensizlik ve soğukluk politikasını devam ettirmiştir. Bunun da temel sebebi; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın izledikleri dış politikalardan kaynaklandığı açıktır.

Lozan'da birçok sorunun çözülmeyerek daha sonraya bırakılması, buhranlar dönemi olarak bilinen bu dönemde, sorunları sürekli Türkiye'nin aleyhine çözüme uygulamaları bu güvensizlik duygusunu kuvvetlendirdiği gibi, Batı Dünyası ile ilişkilerin normalleşme sürecini geciktirmiştir.⁷ Bütün bunlara rağmen Türkiye, bu dönemde Lozan Antlaşmasında ortaya konan esasların uygulanması, büyük devletlerle ilişkilerin normalleştirilmesi, komşularımızla dostluk ilişkilerimizin geliştirilmesi, dış politikanın temel özellikleri olmuş, uluslararası genel gelişmeler yakından takip edilerek içte ve dışarıda istikrarın sağlanmasına çalışılmıştır.⁸

Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşmasında çözemediği ve Cumhuriyet hükümetlerinin dış politikasını meşgul edecek sorunlar olarak; Türk Boğazları olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının tam olarak Türkiye'nin denetimine verilmemesi, Musul ve Çevresi ile Irak sınırının tespit

---

⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914 – 1980)*, Ankara 1988, s. 321

⁸ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981, s. 353; YÖK, Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2*, Ankara 1989, s. 99

edilememesi, Fransa ile Osmanlı Borçlarının ödenmesi meselesi ve Yunanistan ile Türk ve Rum Nüfusunun değişimi meselesidir.⁹

1- Türk - İngiliz İlişkileri ve Musul Sorununun Çözümü

I. Dünya Savaşından önce Musul bölgesi, petroleri dolayısıyla, İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta A.B.D. arasında rekabet konusu olmuş, 1916'da ki Sykes- Picot anlaşması ile bu bölge Fransa'ya bırakılmıştı. 1920 San Remo Konferansında Fransa, kendini Orta Doğuda desteklemesine karşılık, burasını İngiltere'ye bırakmıştı. Lozan Konferansında Türk- Irak sınırının çizilmesi meselesi görüşme konusu olduğu zaman, Türkiye, Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkının büyük çoğunluğunun Türk olması sebebiyle, buraların Türkiye'ye ait olması gerektiğini ileri sürmüştü, İngiltere'de Mandater devlet olarak bu teze karşı çıkmıştır. Bunun üzerine Lozan Antlaşmasının 3. Maddesiyle, bu meselenin çözümü, dokuz ay içinde Türkiye ile İngiltere arasında ikili görüşmelere bırakılmıştı.¹⁰

19 Mayıs 1924'de İstanbul'da başlayan görüşmelerde herhangi bir sonuç çıkmadı, taraflar tutumlarını değiştirmediler. İngiltere, Hakkâri ve çevresinin de coğrafi olarak Irak'ın devamı olduğu tezini de gündeme getirdi. Ayrıca İngiltere, Hakkâri ilindeki dinsel çoğunluğun Süryani olduğunu, Süryanilerin ise Irak'a göç etmeleri dolayısıyla, Hakkâri'nin de Irak'a katılması gerektiğini ileri sürdü. İstanbul Konferansından sonuç alınamayınca ve Türkiye'nin de tutumunu yumuşatmaması üzerine İngiltere, Türk- Irak sınırları bölgesinde ki sınır olaylarını kışkırttı.¹¹

Bu durum Türk – İngiliz ilişkilerini gerginleştirdi. İlgili maddeye göre bu sorun çözülemezse mesele Milletler Cemiyetine havale edilecekti. Milletler Cemiyeti 1924 Eylül ayında meseleyi gündeme alarak görüşmeye

---

⁹ Sait DİNÇ, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Yayınları, Adana 2004, s. 212

¹⁰ Antlaşmanın İlgili Maddesi İçin; Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı; Tutanaklar-Belgeler*, Cilt 7, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 274 – 275; Refik Salim Burçak, *Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri*, İstanbul 1946

¹¹ Dinç, *a.g.e.*, s. 213

başladı. Türkiye, Musul ve çevresinde halk oylaması teklif ettiyse de İngiltere bunu kabul etmedi. Milletler Cemiyetinin aldığı karar İngiliz tezini destekleyici idi ve Türkiye iç sorunları yaşaması, ekonomik ve siyasal gelişmelerin etkisi ile daha ileri gidemedi. 1925 Eylül ayında yayınlanan Milletler Cemiyeti raporu, Musul'u Irak'a ait olduğunu ve Hakkâri'nin de Türkiye'de kalması gerektiğini belirtiyordu. Rapor, Milletler Cemiyeti Konseyinde kabul edildi. İngiltere Milletler cemiyeti karar organı olan Konseye hâkimdi.

Milletler Cemiyeti kararı Türkiye'de büyük tepki yarattı ve İngiliz aleyhtarlığı yeniden kuvvetlendi. Hatta Türk basını bir Türk – İngiliz Savaşından söz ettiyse de Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri daha ileri gitmediler ve 5 Haziran 1926'da imzalanan Ankara Antlaşması¹² ile Milletler Cemiyetinin kararını kabul etti. Bu antlaşma, bugünkü Irak sınırını belirledi ve Musul gerginliği o dönemde sona erdi. Antlaşma ile Musul petrol gelirlerinin % 10'u 25 yıl süreyle Türkiye'ye verilmesi de kabul edildi.¹³

Musul sorunun çözülmesi, Türk dış politikası iki yönden etkiledi; birincisi Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne daha da yaklaştırdı, denge politikasında Türkiye, Sovyetlerle işbirliğini geliştirdi, 17 Aralık 1925 de Paris'te Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Paktı imza edildi. İkincisi de Türkiye'nin, Fransa ve İtalya ile olan ilişkilerin yumuşamasını sağlamıştır. 1929'dan itibaren İngiltere'nin Türkiye'ye olan yaklaşımı değişmeye başlamış ve Türk ekonomisine katkıda bulunmaya başlamıştır.¹⁴

İngiltere ile ilişkiler, 1932'de Türkiye'nin milletler cemiyetine katılması ve 1934'de İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de saldırgan

---

¹² Bkz. Antlaşma metinleri için; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920 – 1945, Cilt I*, Ankara 1989; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, Ankara 1965

¹³ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 322 – 323

¹⁴ Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt*, İstanbul. 1983, s. 447

politikalarına karşı Balkan Antantını Yunanistan'la birlikte kurmaları daha da gelişti ve Türkiye'nin Boğazları denetim altına almak için toplanan Montrö Boğazlar Konferansında Türk tezini destekleyen İngiltere oldu. Türkiye'de dış politikasında, ikili ilişkileri Sovyetler Birliğinden ziyade İngiltere ile geliştirerek gelecekte hür dünyanın ve demokratik rejimlerin yanında yer alacağını bir devlet politikası olarak kabul ettiğini ilan etmiş oldu.¹⁵

2-Türk - Yunan İlişkileri ve Nüfus Değişimi Sorununun Çözümü

Türk Yunan ilişkilerinin Atatürk dönemindeki en önemli gündemini Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişimi sorunu oluşturmuştur. Lozan Konferansında bu mesele çözülememiş, *30 Ocak 1923'de* bir sözleşme ve protokol imzalanmıştı.¹⁶ Buna göre Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin değişimi yapılacak, yalnız 30 Ekim 1918'den önce İstanbul Belediye sınırları içinde "*yerleşmiş - établi*" bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulacak, yani bunlar buldukları yerlerde kalacaklardı. Yine bu sözleşmeye göre, bu sözleşmeyi uygulamak üzere Türk ve Yunan temsilcilerinin de dâhil bulunduğu bir milletlerarası karma komisyon kurulacaktı. Bu komisyon çalışmalarını Ekim 1923'te başlatarak sorunu çözmeye çalıştı. Türk ve Yunan tarafı bu konuda yerleşmiş olan nüfusu farklı algıladığı için görüş ayrılığına düştü. Yunanistan daha çok Rum'un Türkiye'de kalmasını istediği için konu Milletler Cemiyetine havale edildi. Cemiyetin Milletlerarası Daimi Adalet Divanından çıkan 1925 yılında ki rapor, meseleyi çözemedi. Bunun üzerine Türk - Yunan ilişkileri ilk büyük gerginliği yaşadı.

Yunanistan Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumları yerleştirmesi ve buna karşılık Türkiye'nin de

---

¹⁵ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 344

¹⁶ Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar - Belgeler, II. Cilt*, Y.K.Y, İst. 2001, s. 17 -22

İstanbul'daki Rumların mallarına el koyması, gerginliği şiddetlendiren önemli gelişme oldu. Fakat bu gerginlik her iki ülke hükümetleri tarafından siyasi bir anlaşma ile geçici olarak azaltıldı ve Türkiye ile Yunanistan arasında *1 Aralık 1926'da* bir antlaşma yapıldı. Ancak bu antlaşmada uygulanamayarak gerginlik devam etti. Gerginlik, askeri çözümleri gündeme getirmeden Yunanistan Başkanı Venizelos, gerginliğin Yunanistan'a vereceği zararları dikkate alarak işi yumuşatma eğilimine girdi ve diyalog yolu ile çözüm önerdi. Türkiye'de buna karşılık verince iki devlet arasında, iki ülkenin nüfus değişiminin esaslarını düzenleyen *10 Haziran 1930* tarihli Ankara Antlaşması imzalandı.¹⁷

Bu antlaşma ile yerleşme tarihleri ve doğum yerleri ne olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türklerinin hepsi “yerleşmiş ahali— établi” deyiminin kapsamı içine alındı. Ayrıca iki memleketin azınlıklarına ait mallar konusunda da birçok düzenlemeler yapıldı. Bu şekilde 6 – 7 yıldır devam etmekte olan anlaşmazlık sona erdi.¹⁸ Bundan sonra Türk - Yunan ilişkileri tarihlerinde ilk ve uzun süreli olarak bir dostluk ve işbirliği dönemine girdi. Bu dostluk ve işbirliği hem Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini hem de Balkanlarda barışın ve güvenliğin sağlanması için oluşturulan 1934 tarihli Balkan Antantı'nın kurulmasına sebep oldu. Türk Yunan ilişkileri 1954'e Kıbrıs Sorununun gerginliği arttırmasına kadar olumlu hava içinde gelişti.

---

¹⁷ Bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920 – 1945, Cilt I*, Ankara 1989, s.392; bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, Ankara 1965; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953

¹⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 325 - 326

3- Türk – Fransız İlişkileri, Yabancı Okullar, Borçlar ve Diğer Sorunların Çözümü

Fransa ile Türkiye'nin ilk resmi ilişkileri Milli mücadele sırasında 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması ile başlamış ve Fransa, yeni Türk Devletini tanıyan ilk İtilaf Devleti olmuştur. Fakat Lozan Antlaşması sonunda bazı uygulamalarda ve sonradan gelişen olayların seyrine göre ilişkiler uzun süre olumsuz gelişmiştir. İlk ciddi kriz, Türkiye - Suriye sınırının tespiti konusunda olmuştur. Ankara Antlaşmasında ki ilgili maddelere göre Suriye sınırını belirleyecek olan komisyon uzun süre toplanamamış, ancak 1925 Eylül ayında toplanan komisyon da sınır konusunda anlaşamamışlardır. Komisyonunu anlaşamaması üzerine iki ülkenin hükümetleri devreye girerek 18 Şubat 1926 da diplomatik görüşmeleri düzenlemeyi amaçlayan “Dostluk ve İyi Komşuluk” adını alan bir anlaşma imzalamalarına rağmen Fransa'nın, Ortadoğu'da İngiliz politikasına destek verme geleneğini sürdürmesi üzerine uygulanması genelde mümkün olmadı. Sınırın tespiti meselesi 30 Mayıs 1930 tarihli anlaşmayla ancak çözümlenebildi.

Diğer önemli sorun, Türkiye'nin eğitim ve öğretimin milli ve merkezîyetçi anlayışla düzenleme uygulamaları içinde olan ve yabancı ve özel okulların ders ve uygulama müfredatlarını düzenleyen genelge ve yönetmeliklerin Fransız okulları tarafından tepkiyle karşılanması üzerine 1926'da çıkmıştır.¹⁹ 07 Şubat 1926 tarihli genelge son derece kapsamlı olmuş, genelgeye göre; yabancı okulların faaliyetlerine sınırlamalar getirilmiş, Milli tarih ve Türkçe derslerinin okutulması, öğretmenlerin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tespiti, denetlenmesi, ulusal kültürün derslerin içeriğine yansıtılması esasları düzenlenmiştir. 1926 genelgesi, özellikle yabancı okulları sıkı bir denetime tabi tutulmasına sebep olmuştur. Bu konu

---

¹⁹ Bkz. Yabancı okullar ile ilgili Cumhuriyet Döneminde Yapılan Düzenlemeler İçin; Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923 – 1938)*, TTK Yayınları, Ankara 1999; M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, TKAE Yay., Ank. 1990, s. 148 – 168

Fransa'nın karşı koymasına rağmen yönetmelikleri uygulamayan okullar kapatıldı. Bu gerginlik döneminde Türkiye, okullarla ilgili konuyu bir iç meselesi olarak değerlendirdi. Fransa bu konuda daha ileri gidemedi.²⁰

Türk- Fransız ilişkilerinde ki en önemli gerginlik konusu, Osmanlı Borçlarının Ödenmesi olmuştur. Osmanlı Devletinin en çok borç aldığı devlet Fransa idi ve Lozan Antlaşmasında 46. maddesine göre borçların ödenmesi için müzakereler devam edecekti. Fakat Kapitülasyon geleneğini sürdürme eğiliminde olan Fransa, Türkiye'ye ödemedeki sürekli sorun çıkarma eğiliminde idi. 13 Haziran 1928'de imzalanan anlaşma ile ödeme bir takvime bağlandı ve Osmanlı Düyun-u Umumiye Sistemi tamamen kaldırılmış oldu. Fakat 1929 Dünya ekonomik krizinin etkisi ile Türkiye yine ödeme zorluğu ile karşılaştı ve esneklik talep etti. 22 Nisan 1933'de Paris'te yeni borç sözleşmesi imzalanarak Türkiye'nin lehine düzenlemeler yapıldı.²¹ Bu dönemde meydana gelen diğer önemli bir sorunda, Türkiye'nin Kapitülasyon sisteminin kalıntılarını temizlemek amacıyla aldığı tedbirler arasında, 1929'da çıkarılan kanunla, bir Fransız şirketi tarafından işletilen Adana - Mersin demiryolunun satın alınmak istenmesi ve Fransa'nın buna direnmesidir. Fransa Misak-ı Milliye ilk tanıyan İtilaf Devleti olmasına rağmen hala Türkiye'ye karşı Kapitülasyon anlayışını sürdürme geleneği ilişkileri olumsuz bir çerçeveye oturtmuştur.²²

4- Türk - Sovyet İlişkileri

Bu dönemde Türk - Sovyet ilişkileri genelde olumlu bir seyir izlemiş, yukarıda da ifade edildiği gibi, Milli Mücadele döneminden kalan işbirliği politikası devam etmiştir. Özellikle Türkiye'nin İngiltere ile Musul ve diğer sorunlar yüzünden ilişkilerin gerginleşmesi bu ilişkileri daha da ileri boyuta götürmüş, 17 Aralık 1925' de Türkiye ile Sovyetler Birliği

---

²⁰ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 324

²¹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 187 – 195

²² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 324 - 325

arasında “*Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu iki ülkenin siyasi anlamda daha da yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu yakınlaşma daha sonra *11 Mart 1927’de* iki taraf arasında bir Ticaret Antlaşmasının da imzalanmasına sebep olacaktır.

Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin belirleyici faktörü olan *Batıya karşı olma siyaseti*, zaman içinde ilişkilerin değişmesine yol açacak, Türkiye 1930’dan itibaren Batı ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması ve işbirliğine gitmesi ilişkileri bozacaktır. Ayrıca *Sovyetler Birliği ideolojik olarak ta* Türkiye’yi etkilemek istemiş, *Türkiye’nin bu alanda hassas davranması ve demokratik ve ulusal değerleri benimseyerek, komünizm ve benzeri oluşumlara izin vermemesi ilişkilerin normal seyrini engelleyici* olmuştur.²³ Fakat 1923 – 1932 arası dönemde Türk dış politikası ve diplomasisinde Sovyetler birliği önemini korumuştur.

5 - Türk - İtalyan İlişkileri

İtalya Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletlerinin yanında olmasına rağmen kendi çıkarlarına uygun kararlar verilmediği için Milli Mücadele sırasında Türk Devletine karşı ılımlı politika izlemiş ve askeri açıdan ciddi bir direnç göstermemiştir. 1922’de İtalya’da iktidara gelen ve yayılcı dış politika uygulamayı amaç edinen Mussolini hükümeti bu ilişkileri bozmaya başlamış ve “Roma İmparatorluk sahası”* içine Türkiye’nin deniz ve kara sahasını alacak şekilde söylemlerde bulunması

---

²³ Bkz. Türk – Sovyet ilişkileri için; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 330 - 331; Feridun Cemal Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 1955; Refik Salim Burçak, *Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri*, İstanbul 1946

* *İtalyan hükümetleri özellikle Faşist Parti iktidarı ile birlikte, eski Roma İmparatorluk Varisi anlayışı ile genişleme politikası izlemiş ve Roma Döneminin sınırları olan Akdeniz ve çevresinde toprak taleplerinde bulunmuşlardır. Roma deyimi olan “Bizim Deniz” Akdeniz’i kapsar. Balkanlar ve Adriyatik yine bu söylemlerle egemenlik sahaları olarak belirlenmiştir.*

Türk İtalyan ilişkilerinin, II. Dünya Savaşı sonlarına kadar olumsuz seyretmesine sebep olmuştur. Buna rağmen Türk – İtalyan ilişkilerinin ticaret alanında geliştiği de görülmektedir. Fakat siyasal alandaki gerginlik 1930'dan sonra İtalya'nın Almanya ile yakınlaşması ve Türkiye'nin Balkanlarda İtalyan yayılcılığı dolayısı ile Yunanistan'la kolektif güvenlik için Balkan Antantını kurması ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur.

Bb - 1932 – 1938 Türk Dış Politikası

1932 – 1938 arası dış Türk dış politikasında önemli değişimler başlamış, Batılı Devletlerle Lozan anlaşmasından kalan sorunlar önemli oranda çözülmüş ve Türkiye, sadece kendi ulusal sorunlarını değil, bölgesel ve Dünya barışına da katkıda bulunan, ikili ve çok uluslu oluşumların içine giren, uluslararası örgütlere üye olan aktif ve barışçı bir dış politika uygulamıştır. Ancak dış politikasını belirleyen yeni faktörler de gündeme gelmiştir. Bunun içinde en önemlisi, 1929 Dünya Ekonomik krizi ve I. Dünya Savaşı sonrası oluşan durumu değiştirmek isteyen Almanya, İtalya, Japonya gibi devletlerin oluşturduğu *Revizyonist* (Değişimci) grup, diğer tarafta, mevcut statükoyu korumak isteyen İngiltere Fransa ve Sovyetler Birliğinden gibi devletlerin oluşturduğu *Anti revizyonist* (Değişimci olmayan) grup oluşumlarının ürettiği politikalarlardır.²⁴

Bu gelişmeler içinde Türkiye'nin yerini alma zorunluluğu vardı, ulusal dış politikasını bu gelişmelere göre düzenlemeliydi. Dünya da yeni bloklaşmaların yaşandığı bu dönemde Türkiye, özellikle 1931'den sonra dış politikasının temel anlayışı olan “*Yurtta Barış Dünyada Barış*” ilkesine uygun olarak yaşanan bunalımları çözüme uygulamasına gitmiştir.²⁵ Bu

---

²⁴ Dinç, *a.g.e.*, s. 218

²⁵ Bkz. Dönemle İlgili Dış Politika ilkeleri ve Uygulamaları İçin; YÖK, Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2*, Ankara 1989; Abdulahat Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, TTK. Basımevi, Ankara 1991; Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914 – 1980*, Ankara 1988; Mehmet Sar, Cem Gönlübol, *Olaylarla*

dönemde Türk Dış Politika uygulamalarının diğer bir özelliği de *Türkiye'nin giderek ağırlığını bölgesel ve dünyada arttırması, stratejik önemini yeniden dış dünyaya hissettirmesidir.*

1- Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne(Cemiyet-i Akvam) Katılması

Türkiye, I. Dünya Savaşı sonrasında Dünya Barışını korumak amacıyla kurulan ve geniş katılımı amaç edinen, iyi niyetle oluşturulan bu örgüte uzun süre sıcak bakmamıştır. Çünkü bu örgüt kuruluşundan itibaren İngiltere'nin denetiminde olması ve Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerinde sürekli Türkiye'nin aleyhine kararlar alması idi. Ayrıca İngiltere ve bazı Avrupalı devletler, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan yaklaşması dolayısı ile Türkiye'nin örgüte girmesine sıcak bakmıyorlardı. Fakat Türkiye, 1930'dan itibaren bölgesel ve dünya politikalarında barışçı ve kolektif güvenlik anlayışına uygun gelişmeler içine girmesi ve Lozan'dan kalan sorunlarını önemli ölçüde barış ve diplomasi kanalıyla çözmesi, başta İngiltere olmak üzere Avrupa'nın Türkiye'ye olan ilgisini arttırdı.

1932 tarihli Silahsızlanma konferansında ki *13 Nisan 1932* oturumunda Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olabileceğini resmen bildirdi. Milletler Cemiyeti Konseyinin *6 Temmuz 1932* tarihli oturumu ve 43 devletin ittifakı ile Türkiye Milletler Cemiyetine üye oldu ve bu teşkilata, katıldıktan sonra sonuna kadar ve samimiyetle bağlı kalmış barışın korunması için Cemiyeti daima desteklemiştir.²⁶ Ayrıca Türkiye'nin Milletler Cemiyetine katılması Balkanlarda da işbirliğini ve yakınlaşma faaliyetlerini arttırmıştır. Sovyetler Birliği de ilk önce Türkiye'nin bu

---

Türk Dış Politikası, Cilt I, Ankara Ün. Siyasal İlgiler Fak. Yay. Ankara 1982; Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih, 1919 – 1939*, Ankara 1953; İsmet Giritli, *Türk Dış Politikasında 50. Yıl 1919 – 1960*, İstanbul 1969

²⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 337

cemiyete üyeliğini desteklememesine rağmen, Almanya ve Japonya'nın militarist politikaları artınca kendisinde 1934'de resmen Milletler Cemiyetine üye olmuştur.

2- Balkanlarda İşbirliği ve Balkan Antantının Kurulması

Türkiye, takip ettiği dış politikanın gereği olarak, hem dünya barışının korunmasına hizmet etmeye çalışmış, hem de bölgesel olarak kalıcı bir barışın tesisi yönünde önemli çabalar harcamıştır. Bu bölgesel faaliyetlerin en yoğun olduğu alan, özellikle Avrupa'daki gelişmelere paralel olarak Balkanlar olmuştur. Türkiye, bu bölgede barış taraftarı olduğunu *15 Aralık 1925'te* Arnavutlukla, *18 Ekim 1925'te* Bulgaristan'la, *25 Ekim 1925'te* de Yugoslavya ile yaptığı dostluk antlaşmaları ile ispat etmiş, 1930 sonrasında Yunanistan'la arasındaki nüfus değişimi sorununu çözerek ve bu ülkeyle de işbirliğini arttırarak bu politikasını kuvvetlendirmiştir.

14 Eylül 1933 tarihinde Yunanistan'la Dostluk ve Sınır Güvenliği Antlaşması da imzalanınca, Balkanlardaki olumlu hava, bir Balkan Antantı kurulması fikrini daha da olgunlaştırdı. Balkanların istikrar ve güvenliğinin tehlikede olduğu 1930 sonrası gelişmelerle İtalya'nın ve Almanya'nın söylemleri ve gelişmelerle daha da ortaya çıkınca, Türkiye'nin öncülüğündeki başlayan diplomatik faaliyetler, Yunanistan'ın bunu desteklemesi ve Yugoslavya ve Romanya'nın onaylaması ile Balkan Birliği için Atina'da görüşmeler ve karşılıklı ikili antlaşmalar imzalandı.

Arnavutluk ve Bulgaristan, kendi etnik ve toprak taleplerinin devam etmesi ve Revizyonist (Avrupa'nın statüsünü değiştirmeyi isteyen politik anlayış) politikaları desteklemeleri dolayısıyla bu işbirliğine yanaşmadılar. *Balkan Antantı 9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya* arasında imzalandı. Bu antant, taraflar arasında siyasi ve askeri açıdan karşılıklı garantiler sağlıyor, birbirlerine karşı sınırlarını garanti

altına alıyor. Ayrıca savaş durumunda birbirlerine danışma ve birbirlerinin aleyhine siyasal antlaşmalar yapmamayı taahhüt ediyordu.²⁷

Bu antant, çok sıkı ve güvenli bir kolektif güvenlik oluşturamamış, özellikle Yugoslavya üzerindeki İtalya ve Alman tehdidi, Bulgaristan'ın Almanya ve İtalya ile işbirliği yapma eğilimi ve bu durumun Romanya'yı Almanya ve İtalya'nın hedefi haline getirmesi gibi temel siyasal ve askeri çekinceler kuvvetli bir işbirliğini önlemişti. Antant, 1939'da işlevini yitirdi ama en azından ilk kez bölgesel işbirliğinin önemli olduğunu da Balkan ülkelerine göstermesi ve Türkiye'nin devlet politikasını belirtmesi açısından yakın tarihin önemli bir safhasını teşkil etmiştir. Ayrıca bu gelişmeler Türkiye'nin gelecekteki yerinin Batı Dünyası olduğunu göstermesi açısından önemli olmuş, Türkiye'nin başta İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batı ile ilişkileri hızla iyileşme ve gelişme sürecine girmiştir.

3- Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Türkiye'nin Boğazlarda Tamamen Hâkimiyet Kurması

Boğazların, Türkiye'nin geçmiş ve günümüzde siyasal, askeri ve jeopolitik önemi tartışılmazdır. Yeni Türk Devleti de geçmişten kalan tecrübeleri doğrultusunda Türk boğazlarında mutlak hâkimiyet kurma ilkesini Misak-ı Milli de kabul etmiş, Lozan Barış Konferansında bunu sürekli savunmuş, fakat tam olarak denetimi sağlayamamıştı.²⁸ Bu durum ve Boğazların güvenliği Türkiye'yi sürekli tedirgin eden bir durum olmuştu. Lozan'da Türkiye'ye Boğazlar üzerinde ticari ve askeri olarak birçok garantiler verilmişti.

1930 sonrası bu garantilerin geçerliliği artık Türkiye'yi tatmin etmekten uzaktı. *Almanya, Sovyetler Birliği ve İtalya'nın* yayılmacı politikalarının etkileri iyice Türkiye üzerinde de artmaya başlamıştı.

---

²⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 339 - 340

²⁸ Bkz. Lozan Barış Antlaşmasının Boğazlar ile ilgili hükümleri İçin; Seha Meray, *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar- Belgeler, Cilt 8*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 50 – 59

Milletler Cemiyetinin bu militarist gelişmelere engel olamaması ve Japonya'nın da Mançurya'ya saldırmasına, taahhüdüne rağmen seyirci kalması Türkiye'nin Boğazları savunması için tedbirler almasını zorunlu hale getirdi. Silahsızlanma çabalarının da iflas etmesi Türkiye'yi harekete geçirdi. 1935 yılından itibaren Türkiye diplomatik alanda başladığı atakla, boğazların silahsızlanması hükümlerinin kaldırılmasını istedi. Fakat bu talep o anda kabul edilmedi. 1936'da İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi üzerine Türkiye 10 Nisan 1936'da ilgili taraflara verdiği nota ile *“Avrupa'daki buhranların 1923 Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazların güvenliği için verilmiş kolektif garantiyi artık işlemez hale getirdiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması bakımından bu statünün değiştirilerek, Boğazların askerileştirilmesini”* istedi.

Dünyanın savaşa gittiği ve sorunların kuvvet ve tehdit yolu ile çözüldüğü bir dönemde Türkiye'nin bu barışçı ve diplomasi atağı Avrupa'da sempati ile karşılandı ve İngiltere'nin önderliğinde yapılan diplomatik girişimler sonunda 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montrö (Montreux) kentinde toplanan taraflar 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesini imzaladı.²⁹ Sözleşme, Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya tarafından imzalanmış, 1938'de İtalya'da sözleşmeyi onaylamıştır. Sözleşmeye göre;

“ Türkiye'ye boğazların savunması hakkı veriliyor, silahsızlanma kayıtları kaldırılıyor, savaş sırasında askeri gemilerin geçişleri Türkiye'nin takdirine bırakılıyor, barış zamanlarında da savaş gemilerine, önceden bildirilmesi ve güvenlik esasına göre geçiş hakkı veriliyor ve Türkiye belirleyici oluyordu. Ticaret gemilerine güvenliği tehdit etmedikleri sürece savaş ve barışta serbestlik getiriliyordu. Ayrıca organik bağlantıları dolayısıyla Karadeniz'deki ülkelerin lehine değişikliklerde sağlanıyordu.”

---

²⁹ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 343 - 345

Türkiye uluslararası diplomasiyi kullanarak ulusal bir sorununu çözmüş, jeopolitik ve stratejik bütünlüğünü sağlamış, konumu itibariyle yeniden bölge ve dünya dengelerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu açıdan bu gelişme Türkiye'nin dış ve iç politikada önemli bir başarısıdır. Montrö Konferansı Türk Dış politikasında yeni bir dönemi başlatmış, Türk – İngiliz İlişkileri yıllar sonra işbirliğine dönüşmüş, İngiltere Boğazlardaki Türk çıkarlarının savunmasını yapmış, Türkiye'nin gerekliliği, İtalyan yayılmasına karşı bölge güvenliğinin Türkiyesiz olamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır.

Fakat bu yakınlaşma Türk - Sovyet ilişkilerinin bozulmasına sebep olmuştu. Sovyetler Birliğinin Boğazlar üzerinde emelleri yine ortaya çıkmış, Çarlık Rusyası'nın Politikası, şimdi Türkiye'ye karşı Sovyetler Birliği tarafından uygulanmak isteniyordu.³⁰ Bu politika, Türk – Sovyet ilişkilerini gerginleştirecek ve Türkiye'nin özgür dünya yanında İngiltere ile birlikte hareket etmesine sebep olacaktı. Türkiye'ye olan ekonomik destek bu gelişmeler sonrasında İngiltere tarafından verilmeye başlanmış, çeşitli sanayi işletmeleri ve askeri ihtiyaçlar için 27 Mayıs 1938'de 16 Milyon İngiliz Sterlin tutarında bir kredi antlaşması imzalanmıştır. Ardından Türkiye, İngiltere ve Fransa ile “Karşılıklı Yardım Antlaşması” imzalamıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesi Uluslararası gelişmelerde diktatör ve baskı rejimlerinin yanında değil, demokratik ve özgür ilkeleri savunan Batılı ülkelerin yanında yer alacağını ilan etmişti.

Montrö Sözleşmesi, aynı zamanda İtalya'ya karşı, İngiltere ve Fransa'nın Akdeniz de kuvvetlenmesine sebep oluyor, Sovyetlerin gelecekte Akdeniz deki genişleme emellerini de engelliyordu. Türkiye, Almanya'ya karşı II. Dünya Savaşı öncesinde Batılı Ülkelerin yanına geçmiş oluyordu. Böylece de I. Dünya Savaşı sırasında, İngiltere ve Fransa'nın Türklere karşı yaptığı hatalı politika bir daha tekrarlanmamış oluyordu.

---

³⁰ Sovyetlerle Boğazlar için yapılan görüşmeler için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968; Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul 1948

4- Türkiye'nin İslâm Ülkeleri olan İlişkileri ve Sâdâbât Paktının Kurulması

İtalya'nın özellikle 1936'da Habeşistan'a saldırarak Afrika ve Ortadoğu'da tehlikeli emeller beslediğini açıkça ortaya koyması ve Doğu Akdeniz'i ve Balkanları tehdit etmesi üzerine Balkan Antantı kurularak Türkiye'nin Batı güvenliği önemli ölçüde sağlandı. İngiltere, Akdeniz deki İtalyan tehdidine karşılık Fransa ile beraber oluşturduğu *Akdeniz Paktına* Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile beraber üye oldu ve karşılıklı taahhütlere bu dönemde katıldı.

Türkiye'de geleneksel ve kültürel olarak bağı bulunan ve 1930'dan sonra önemli ölçüde ulusal bağımsızlıklarını kazanan Müslüman ülkelerle dostluk ve işbirliği politikası uygulayarak, hem yaklaşan savaş tehlikelerini önlemek, hem de Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanması için gelen önerileri değerlendirdi. Kolektif bir savunma sisteminin oluşturulması fikri, İran tarafından önerilince Türkiye ve Irak bunu destekledi. Bu komşu ülkeler arasındaki bazı sınır meseleleri halledildikten sonra Afganistan'a da öneri götürüldü ve Ortadoğu'da ilk kez komşu ve Müslüman ülkeler, bir işbirliği ve saldırmazlık antlaşması olan *Sâdâbât Paktını 8 Temmuz 1937'de Tahran'ın Sâdâbât Sarayında imzalanarak yürürlüğe koydular.*

Sâdâbât Paktına Türkiye, İran, Irak ve Afganistan katılmıştır. Üyeler beş yıllığına imzalanan antlaşma gereğince, aralarındaki ilişkileri geliştirmeyi ve devam ettirmeyi kabul ediyor, Milletler Cemiyeti ve Barış Girişimlerine bağlı kalmayı taahhüt ediyor, birbirlerinin içişlerine karışmamayı, ortak sınırlarına saygı göstermeyi, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışmayı, birbirlerine karşı herhangi bir saldırı amacını güden hiçbir siyasal oluşuma katılmamayı taahhüt ediyorlardı.³¹

Böylece Türkiye Balkan Antantı ve Sâdâbât Paktı ile batıda ve doğuda bir güvenlik sistemi kurmuş ve kendisi için önemli olan bu iki

---

³¹ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981, s. 242 - 243; Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 347

bölgede barış politikasını kuvvetlendirmiş oluyordu.³² Bu paktın oluşturulması sadece üye ülkeler tarafından değil, bölgede mandater devlet olarak Irak'ı koruyan İngiltere ve Amerika tarafından da olumlu karşılanarak, bu siyasal antlaşma desteklenmiştir.³³

5 - Hatay Sorunu ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılması

Türkiye, bölge ve dünya barışına katkıda bulunma ilkesine bağlı olarak değişik kombinezonlarda işbirliği ve antlaşma yollarına başvururken 1936'dan itibaren Fransa'yla bir türlü rayına oturamayan siyasal ilişkilere bir yenisi olan İskenderun sancağı(Hatay) sorunu eklendi. Türkiye ile Fransa arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması ile Suriye sınırları içinde kalan İskenderun sancağına özel bir idare şekli tanınmıştı. Türk parası orada resmi niteliğe haiz olacak ve Sancak halkı milli kültürlerinin korunmasında her türlü kolaylıktan yararlanacaktı.

Fransa'nın 1936'dan itibaren Suriye ve Lübnan'dan çekilmesi ve buraların yönetimini Suriye ve Lübnan'da yeni devletlere bırakması Hatay sorununu Türkiye'nin gündemine taşıdı. Suriye ile Fransa arasındaki Suriye'ye bağımsızlık veren antlaşmada, Suriye'de Fransız mandasının son bulunduğu belirtiliyor, ancak İskenderun durumundan söz edilmiyordu.

Türkiye'de bu durum sancağın kaderi hakkında genel bir kaygı uyandırdı, Türk hükümeti Sancak Meselesinin önemini vurgulayarak, Milletler Cemiyeti Toplantısında 6 Ekim 1936'da ve daha sonrada 9 Ekim 1936'da Fransa ya nota vererek; “*Durumun kabul edilemeyeceği ve sancağa otonomi verilmesi*” istendi.³⁴ Atatürk'te Hatay'ın Türk ulusal politikasındaki önemini sürekli vurgulamış ve bu davanın takip edileceğini, mutlaka milli çıkarlara uygun olarak çözüleceğini konuşma ve direktiflerinde belirtmiştir;

---

³² Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 348

³³ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 244

³⁴ Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasi Tarih (1919 – 1939)*, Ankara 1953, s. 239

“Bu sırada Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan ‘İskenderun- Antakya ve havalisinin mukadderatıdır.. Bunun üzerinde, ciddiyetle ve katiyetle durmaya mecburuz. Daima kendisi ile dostluğa çok ehemmiyet verdiğimiz Fransa ile aramızda, tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler ve hakkı sevenler, alâkamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler.”³⁵

Fransa, sancağın Suriye’den ayrılmayacağını belirtince siyasal ortam gerginleşti. Mesele, Milletler Cemiyetine havale edildi. Bu sırada Hatay da ki Türklerde hareketlenerek Türkiye’ye büyük destek verdiler, Türk kamuoyu ayağa kalktı ve gösteriler düzenlendi.³⁶ Mustafa Kemal Atatürk davaya destek vermek amacıyla Ocak 1937’de Konya’ya ve oradan Ulukışla, Mersin ve Adana’ya geldi. Milletler Cemiyeti Hatay ile ilgili çalışmalarını bitirerek, 27 Ocak 1937’de Hatay’ın özerklik statüsünü kabul etti. Hatay’ın özerkliği ve statüsü Fransa ve Türkiye’nin garantisine de olacaktı. Sancağın adı *Hatay* olacaktı.³⁷ Sancak için 29 Mayıs 1937’de Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen bir Anayasa hazırlandı. Ancak Fransa’nın Hatay da bulunan görevlileri, bu anayasa ve anlaşmaların uygulanmasını köstekleyince halk ile Fransız görevliler karşı karşıya geldiler. Büyük gösteriler ve olaylar patlak verince gerginlik arttı, Fransızlar Hatay da bulunan diğer azınlıkları Türkleri aleyhine kışkırttılar. Türk kamuoyu da yeniden Hatay için ayağa kalktı, bu gelişmeler arasında yapılması gereken seçimler de yapılamadı. Türkiye Hatay’ın kuzeyine 30.000 kişilik askeri kuvvet yığdı.

Almanya’nın Fransa üzerinde sınır bölgesinde askeri baskısını arttırması ve diğer gelişmeler Fransa’nın Hatay konusunda ileri adım

---

³⁵ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I*, T.T.K.Yay., Ankara 1945, I.Baskı, s. 377

³⁶ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 350; Eroğlu, *a.g.e.*, s. 246

³⁷ Bkz. Hatay’ın Türkiye’ye Katılması Sürecindeki Gelişmeler İçin; Tayfur Sökmen, *Hatay’ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara 1992; Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Ankara 1966

atmasını engelledi, Türkiye ile yeniden yapılan karşılıklı görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1938'de Antakya'da Türk ve Fransız olmak üzere 2500'er kişilik bir askeri birlik bulundurmaları ve seçimlerin adil bir şekilde yapılması kararlaştırıldı. Bundan sonra Türk – Fransız ilişkileri yeniden ılımlı bir havaya girdi, yapılan seçimler sonunda oluşturulan Hatay Meclisi, 2 Eylül 1938'de ilk toplantısını yaptı ve bağımsız Hatay Cumhuriyeti kuruldu. Hatay Devletiyle Türkiye arasında gayet yakın temas ve bağlar kuruldu. Hatay Meclisi, 1939 Ocak ayında Türk Medeni Kanunu ile Türk Ceza Kanununu kabul etti. Türkiye'den mali müşavirler getirtti. Hatay idarecileri devamlı Türkiye'ye katılmak arzusunda bulundular. Türkiye de bu isteği sempati ile karşıladı. Fakat 29 Mayıs 1937 antlaşması ile Hatay, Türkiye ile Fransa'nın ortak garantisinde bulunuyordu. Bu sebeple, Hataylıların anavatanına katılma istekleri iki devlet arasında yeniden mesele oldu.

1939 Martından itibaren Avrupa'da olayların savaşa doğru yön alması, Türk- İngiliz ittifakının ilk adımlarının atılması ve Batılıların Barış Cephesi çabaları dolayısıyla, Fransa, Türkiye'nin ve Hataylıların isteklerini kabul etmek zorunda kaldı. 23 Haziran 1939'da iki devlet arasında yapılan ile Fransa Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti. Buna karşılık Türkiye de Suriye'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı gösterecekti.³⁸ Temmuz ayında da Hatay Türkiye sınırları içine katılmasını tamamladı. Bu başarı, Türk dış politikasının ve Türkiye'nin yöneticilerinin kararlılığı, Avrupa'daki mevcut ortamın Türkiye tarafından başarı ile kullanılması, İngiltere ile Fransa'nın o dönemdeki dış politikalarının Türkiye'nin çıkarları ile uyumu ile sağlanmıştır.

6- Türk - Alman İlişkileri

Türk - Alman ilişkileri 1930'lara kadar gelişmemiş, her iki memleketin de kendi iç ve dış meseleleriyle uğraşması yüzünden I. Dünya

---

³⁸ Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 351

savaşı hatıraları haricinde herhangi bir kuvvetli münasebet oluşmamıştır. 1930'dan sonra Türkiye'nin iç gelişmeleri ve Almanya'nın siyasal alanda aktifleşmesi ve Nazi Partisinin iktidara gelmesi sonrasında, Türkiye'nin, I. Beş Yıllık Kalkınma planının kabul edip uygulamaya koymasıyla beraber sanayi teçhizatı ihtiyacı Türk Alman yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Almanya'nın dış politik araçlarından biri olan sanayi ve ticari nüfuz bölgelerine Türkiye de girmiş, Türkiye'nin Almanya ile ticari faaliyetleri artmıştır. Türkiye'ye o dönemde yeterli ekonomik desteği vermeyen Batı ülkeleri, bu yakınlaşma sonrasında ilişkileri geliştirdikleri de gözden kaçmamalıdır.

Türk Alman ilişkilerinde 1936 yılı dönüm noktasını teşkil eder. İtalya eksenli bir politika izleyen ve Türkiye'nin İtalya tehdidi konusundaki hassasiyetini kavrayamayan Alman Diplomasisi, Türkiye'ye baskı uygulayarak Türkiye'yi Batılılardan ayırıp, Berlin Roma Hattına çekmek istemiş, bu gerçekleştirdiği takdirde Almanya, Sovyetlere karşı Boğazlarda ve Anadolu'da üstün bir duruma geçtiği gibi, Türkiye'ye bir sıçrama tahtası olarak kullanmak suretiyle, İngiliz ve Fransız sömürgelerinin dayanaklarından olan Ortadoğu'ya da nüfuz etmeleri kolaylaşacaktı. Esasen Arap Milliyetçiliği, Ortadoğu'da Almanya ve İtalya tarafından İngiliz ve Fransızlara karşı sürekli kışkırtmakta idi. Türkiye yine Almanya'nın Versay zincirinden kurtulmasını ve I. Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni anlayışa karşı Alman tepkisini her zaman kendi tarihi ve tecrübeleri dolayısıyla anlayışla karşılamıştı. Fakat Almanya'nın İtalya ile yürüttüğü yayılmacı politika Türkiye'nin bu dönemde Almanya olan ilişkilerinin gelişmesine engel olmuş ve Türkiye'yi genellikle özgür dünya ve Batılı Devletlerle işbirliğine itmiştir.

Sonuç olarak Atatürk Dönemi Dış Politikası; ilkeli, rasyonel, milli menfaatleri gözeten, barışçı, uluslararası yapının ve siyasal gelişmelerin şartlarını değerlendiren, geçmişten gelen sorunları bir intikam ve fırsatçı anlayışla değil, uzlaşmacı, işbirliği içinde ve karşılıklı

menfaatlere uygun olarak diplomasi faaliyetleriyle çözümlenmeye çalışan, barışçı bir aktif dış politikadır. Bu politikalar, Atatürk Döneminde olduğu gibi bugünde gerçekçi, ulusal bağımsızlığımıza ve varlığımıza katkıda bulunacak ikili ve çok uluslu ilişkilerin gereğine göre, katılımcı ve aktif bir şekilde uygulanmalıdır. Ayrıca dış politika ve uygulamaları bir hükümet ve siyasi partilerin kendi ideolojik ve siyasi hedeflerine göre değil şartlara ve dünyanın genel konumuna göre devlet politikası olarak sürdürülebilir ve kalıcı hedeflere göre belirlenmesi gerekir. Uluslararası politikaların duygusal ve ideolojik bakış açılarından kurtularak değişkenlik arz ettiği günümüzde büyük güçlerin kuvvet dengelerine göre dış politika üretilmesi ve bu politikalarının uygulamalarının büyük güçlerinin hedeflerin göre ayarlanması yakın tarihimizde Türkiye'ye büyük zararlar vermiştir. Atatürk sonrası dış politikada Türkiye bazen bilinçli veya bazen de siyasi iktidarların dış ve iç politik uygulamaları ve devlet politikalarını değiştirme girişimleri veya öngörüsüz uygulamaları sonunda bölgede etkinlik ve iradesini Atatürk Dönemindeki kadar bile gösterememiştir. Özellikle 1950 sonrası Batı ile yapılan ittifaklar ve ABD eksenli Denge Politikalarının zaman zaman bize yaşattığı sıkıntılar yakın tarihimizde ve hafızalarımızda durmaktadır. Bugün XXI. yüzyıl uluslararası politikasının görünen ve gelecekteki aktörlerinin Dünyadaki dış politika uygulamalarına bakıldığında tarihsel bir olgu ile karşı karşıya geliyoruz. Jeopolitik ve stratejik coğrafyalarda bulunan siyasi güçler ve ülkeler hem içeride hemde dışarıda güçlü olmak zorundadırlar. Büyük Güçlerin manevra alanlarına giren ülkeler ki Türkiye bu açıdan önemli bir örnektir; mutlaka güçlü bir yapıda olmalıdır. Dünya da yakın çağlarda(Özellikle XIX. Ve XX. Yüzyılda) evrensel değerlere ve amaçlara hizmet etmek amacıyla olduğunu söyleyen Uluslararası örgütler oluşsa ve bunlar evrensellik veya küreselleşme söylemleri ile faaliyetlerde bulunsalar da bu oluşumların temel hedefleri önce Büyük Güçlerin ve bu örgütleri maddi olarak destekleyen kurucu üyelerin

kendi ülkelerinin temel ulusal çıkarlarını korumak olmaktadır.³⁹ Ayrıca Büyük ve Kurucu Güçler bu uluslararası örgütleri de bu hedefleri için bir araç olarak kullanmaktadırlar. Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler, NATO, Varşova Paktı, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği vd. uluslararası örgütler tarihsel süreçte hep bu olguyu destekleyici uygulamalar yapmışlar ve yapmaya devam etmektedirler. Bu açıdan Atatürk'ün “ *Yurtta Barış Dünyada Barış*” prensibine paralel ikili ve çok uluslu ilişkilerde eşitlikçi ve saygılı, karşılıklı menfaatleri gözetilen, fırsatçılıktan ziyade uzun vadeli ve işbirliğinin dayanan Atatürkçü Dış Politikalara bugünlerde daha çok ihtiyaç duymaktayız.

---

³⁹ Büyük Güçlerin Tarihsel Süreçteki uygulamaları için bkz. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri(16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005

Kaynakça

- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk(Söylev)*, İstanbul 1980
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri(1919 -1938) I. Cilt**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1961
- AKŞİN, Akşin, *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, 2 Kısım*, İstanbul 1964, 1966
- ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914 – 1980)*, İş Bankası Yayınları, Ankara 1988
- AKYÜZ, Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*, Ankara 1988
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara, 1973
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da(1919 – 1921)*, Ankara 1959
- BİLGE, Bilge, *Milletlerarası Politika*, Ankara 1960
- BİLSEL Cemil, *Lozan, 2 Cilt*, İstanbul 1933
- BİLSEL, Cemil Bilsel, *Türk Boğazları*, İstanbul 1948
- BURÇAK, Refik Salim, *Türk – Rus – İngiliz Münasebetleri*, İstanbul 1946
- CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 1955
- DİNÇ, Sait, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Nobel Kitabevi Yayınları, Adana 2004
- ERKİN, Feridun Cemal, *Türk – Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara 1968
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara 1953
- EROĞLU, Hamza, *Türk Devrim Tarihi*, Ankara 1981
- ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919 – 1939)*, Ankara 1953
- ESMER, Ahmet Şükrü, *Türk Diplomasisi ve Yeni Türkiye*, İstanbul 1959
- GİRİTLİ, İsmet, *Türk Dış Politikasında 50. Yıl(1919 – 1969)*, İstanbul 1969
- GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR Cem, *Olaylarla Türk Dış Politikası, I. Cilt*, A.Ü.S.B.F., Yayınları, Ankara 1982
- İLHAN, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1989

- JAESCHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi(30 Ekim 1919 – 11 Ekim 1922)*, TTK Yayınları, Ankara 1989
- KAPTAN, Eyüp, *Lozan Konferansında Azınlık Sorunu*, Harp Akademisi yayınları, İstanbul 2002
- KARACAN, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, İstanbul, 1971
- KENNEDY, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri(16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim ve Askeri Çatışmalar)*, Çev. Birtane Karanakçı, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 2000
- MELEK, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu?* Ankara 1966
- MERAY, Seha, *Lozan Barış Konferansı; Tutanaklar – Belgeler, VII Cilt*, Yapı Kredi yayınları, İstanbul 2001
- MUMCU, Ahmet, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi II*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1997
- MUMCU, Ahmet, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I*, A.Ö.F. Yayınları, Eskişehir 1996
- POLATOĞLU, İlknur Haydar, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990
- SAR, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919 – 1938)*, Ankara 1973
- SEZER, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar(1923 – 1938)*, TTK Yayınları, Ankara 1999
- SHAW, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt*, İstanbul. 1983
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, Cilt II*, Ankara 1973
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları(1920 – 1945), Cilt I*, Ankara 1989
- SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Dış Münasebetleri ile İlgili Başlıca Siyasi Anlaşmaları*, Ankara, 1965

- SÖKMEN, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar*, Ankara 19
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara 1982
- TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948
- VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990
- YÖK, Komisyon, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi 1/2*, Ankara 1989